

УДК: 81'373.21(497.16)

DOI:

PORIJEKLO I ZNAČENJE TOPONIMA *KUMBOR*

Miomir Abović

JU Gradska biblioteka Tivat

Tivat, Crna Gora

Ključne riječi: Kumbor, etimologija, praslovenski, vulgarni latinski, fonologija, sonorizacija

Rezime: U radu se raspravlja o porijeklu i značenju bokokotorskog toponima *Kumbor*. Polazimo od pretpostavke da ovaj toponim ima korijene u (vulgarnom) latinskom jeziku. U tom pravcu iznosimo dvije hipoteze: a) da Kumbor potiče od latinskog *canabae* – 'naselje trgovaca, penzionisanih vojnika' itd. i b) da *Kumbor* potiče od vulgarnolatinskog *cāmpor(i/e)* – 'polje'. Detaljnom sadržajno-formalnom analizom ustanovljeno je da druga hipoteza u većoj mjeri odgovara stvarnosti. Uz analizu značenja i strukture samog toponima, prilog donosi i opširnu argumentaciju o njegovoj istorijskoj provenijenciji, koja dodatno potvrđuje valjanost iznesene pretpostavke o porijeklu i semantici toponima *Kumbor*.

ORIGIN AND MEANING OF THE TOPONYM *KUMBOR*

Miomir Abović

Public Institution City Library Tivat

Tivat, Montenegro

Keywords: Kumbor, etymology, Proto-Slavic, Vulgar Latin, phonology, sonorization

Summary: After conducting a linguistic analysis, we came to the conclusion that the toponym *Kumbor* originates from Vulgar Latin *cāmpor(i/e)* 'field'. This is confirmed, on the one hand, by the phonological analysis, and, on the other, by the comparative nominative analysis, which, only in the territory of the former Yugoslavia, reveals the existence of a large number of toponyms with the root *polj-*. The historical

provenance data mentioned in the paper also generally support the theory that *Kumbor* originates from Vulgar Latin *čāmpor(i/e)*. The solution to the mystery of the etymology of the *Kumbor* toponym contributes not only to the enrichment of linguistic knowledge about the history of the b/c/h/s language, but also to the enrichment of knowledge about the social and cultural history of Boka Kotorska.

Теориски контекстуализации на постмеморијата

Теориските елаборации на меморијата во контекст на интер-дискурзивната дијада книжевност – историја го аргументираат придонесот на одредени видови меморија во поткопувањето на традиционалновоспоставената дистинкција меѓу книжевноста и историјата. Во тој контекст особено е актуелен поимот постмеморија и неговата примена во однос на промислувањето на темите што се заеднички за историјата и за книжевноста – трауматичното минато и неговите (наративни) репрезентации. Иако постмеморијата ја зема темата на холокаустот како основна референцијална рамка, сепак, е неспорна релевантноста на постмеморијата и во однос на останатите контексти на трауматски трансфер (на пример, егејскиот егзодус во рамки на Грчката граѓанска војна,¹ трауматичните искуства на Голи Оток, како и оние што се последица од воените конфликти и геноциди на територијата на СФРЈ во деведесеттите години од XX век).

U ovom radu pokušaćemo razriješiti misteriju porijekla i značenja bokeljskog toponima *Kumbor*.² Predstavićemo dvije hipoteze o njegovoj etimologiji, a zatim ćemo, nakon iscrpne analize njihovih prednosti i nedostataka, jednu od njih izdvojiti kao onu koju smatramo tačnom. Vjerujemo da će odgovor na pitanje o porijeklu i značenju toponima *Kumbor*, koji ćemo izložiti u ovom radu, biti od naučne koristi u dvostrukom smislu: a) doprinijeće intenziviranju daljih i opsežnijih istraživanja antičke prošlosti toga dijela Boke Kotorske, kao i Boke Kotorske uopšte; b) obogatiće naše

¹ Да се види: Marija Gjorgjieva Dimova. Narrative Postmemories. The Relationship between Postmemory and Narrative in Kica Kolbe's *Aegeans and The Snow in Casablanca*. *Miscellanea Posttotalitariana Wratislaviensia* 6/2017, pp. 179-190.

² Kumbor je mjesto u Boki Kotorskoj, u sklopu opštine Herceg Novi; udaljen je šest kilometara od Herceg Novog. Prema popisu iz 2003. imao je 1067 stanovnika.

razumijevanje principa i modusa nominacije prostora u antičkom i postantičkom vremenu.

Da bismo se ozbiljno pozabavili pitanjem etimologije toponima *Kumbor* i na njega pružili adekvatan odgovor, neophodno je da u obzir uzmemo i dublju istorijsku slojevitost ovog bokeljskog lokaliteta. Naime, Kumbor je bio naseljen još u rimsko doba. O tome svjedoči skulptura cara Domicijana, iz prvog vijeka nove ere, pronađena u ruševinama jedne antičke rustične vile, a koja se danas čuva u lapidarijumu Pomorskog muzeja u Kotoru. [...] Prema istraživanjima arheologa mr Ilije Pušića, na lokalitetu Zgrade u Miočevićima otkriveni su brojni ostaci antičkih zidova i fragmenti podnog mozaika, dok je na lokalitetu Obješenjak, u priobalnom pojasu, pronađena antička keramika. U morskome pličaku istog lokaliteta otkriveni su i fragmenti kasnoantičkih amfora (Vuković, Odalović 2014: 21).

U jednom od svojih radova, u kojem je sumirao rezultate arheoloških istraživanja u Boki Kotorskoj do 1969. godine, ugledni bokeljski arheolog Ilija Pušić konstatuje da se na području Kumbora nalaze tri lokaliteta s nalazima iz doba antike: Obješenjak i Mašinska na obali, te Vojinovo na brežuljku iznad Kumbora. U Mašinskoj je, prilikom kopanja jame za stub, otkriven grob konstruisan od tegula, u kojem je, među keramičkim nalazima, pronađen i jedan zlatnik – triens Romula Avgustula (Pušić 1969: 14–15). Ovi podaci o intenzivnoj naseljenosti Kumbora u rimsko doba imaju presudnu važnost za formulisanje naše hipoteze o porijeklu i značenju samog toponima.

Bilo je nekoliko pokušaja da se riješi enigma porijekla i značenja ovog toponima.

„Kumbor je vele, dobio ime zbog toga, što je u blizini starog grada Stola, koji je grad od istočne strane bio, gdje je danas selo Đenovići. Vele, da je bio grčka naseobina, a to i njegovo ime dokazuje, jer grčko *’στολή’*, znači priprema za putovanje, brodovlje, vojničko izaslanstvo, pak i naselje. Taj grad, vele, da je uslijed potresa propao. Mjesto, pak, što je njemu, na neki način bilo kao predgrađe, današnji Kumbor, da su ga tako nazvali Mlečići po italijanskoj riječi *’conborgo’*, koji srpski znači *’predgrađe’*. Od

’conborgo’ da je ono ’go’ radi lakšeg izgovora ispalo, te ostala u našem jeziku riječ ’conbor’, koje ’o’ iza ’c’ i ’i’ iza ’o’, pretvorili se u ’u’ i ’m’“

(Nakićenović 1913: 481).

Već na prvi pogled jasno je da ova hipoteza o porijeklu i značenju toponima *Kumbor* veoma problematična, i to iz najmanje tri razloga:

a) prilično nesuvislo zvuči tvrdnja da je naselje koje danas nazivamo Kumborom bilo, tj. moglo biti, predgrađe (*conborgo*) gradu (!?) Stole. Ako znamo da je, npr., i Dubrovnik u to vrijeme bio grad uz koji je teško govoriti o postojanju njegovih predgrađa, još je besmislenije govoriti o predgrađima nekog tadašnjeg bokeljskog naselja Stole; b) postoji i metodološki problem: predanja, kao specifična forma kolektivnog duha – pa tako i predanje da je naselje Stole potonulo u zemljotresu – ne mogu se uzimati (ili se moraju uzimati s velikom dozom opreza) kao pouzdani podaci u naučnom istraživanju; c) konačno, i najvažnije: *Kumbor* se ni na koji način fonološki ne može izvesti iz *Conborgo* ukoliko taj naziv potiče – kako to navodi Nakićenović – iz vremena mletačke vladavine Bokom Kotorskom. Naime, nastanak nazalnih vokala – pa time i nazalnog vokala *q* od kojeg bi trebalo da se razvije vokal *u* u sekvenci *-on-*ispred suglasnika *g* – M. Mihaljević, prihvatajući mišljenje Dž. Ševelova, situira u period oko sedmog vijeka (Mihaljević 2002: 179). *Conborgo* iz mletačkog perioda upravljanja Bokom – dakle od XV vijeka – dalo bi **Komborgo*, **Komborg* ili **Kombor*, ali *Kumbor* nikako.

Maksim Zloković, pak, u jednom svom radu o istoriji pomorstva u Kumboru navodi mišljenje uglednog bokeljskog historičara i etnografa Petra Šerovića, koji je o porijeklu i značenju toponima *Kumbor* ustvrdio sljedeće: „Naziv *Kumbor* vodi porijeklo od turske složenice ’karaburnu’ koja znači ’kopneni (pješački) rt’, kakav jest u stvari *Kumbor* sa svojim rtom, kao što jest *kumburn* na anatolijskoj obali Dardanela“ (Zloković 1962: 58). Premda geografski položaj Kumbora odgovara smisaonoj strani ove etimologije, nepremostiva prepreka ovoj hipotezi je fonetski lik *karaburnu* iz kojeg se *Kumbor* nikako ne može izvesti. Vuković i Odalović u svojoj knjizi navode i etimologiju toponima *Kumbor* iz pera prof. Ranke Kuić. Prema

njenom mišljenju, toponim *Kumbor* je keltskog porijekla i nastao je u spoju keltskih riječi *cum* i *bore*, 'dolina' i 'jutro', tj. značenje toponima *Kumbor* bio bi 'jutarnja dolina' (Vuković, Odalović 2014: 19). Ova hipoteza, međutim, sasvim je proizvoljna i nemoguća, kako sa formalnog tako i sa semantičkog aspekta.

Postoji još jedna hipoteza o nastanku toponima *Kumbor* – hipoteza da ovaj toponim potiče od turcizma *kumbara*. M. Zloković navodi da je poslije ponovnog zauzimanja Herceg Novog od strane Turaka, pod vođstvom Hajredina Barbarose 25. 8. 1539, došlo do opsežnog popravljanja hercegnovskih utvrđenja, kao i do gradnje manjih uporišta i utvrđenja na čitavoj sjevernoj strani Bokokotorskog zaliva (Zloković 1962: 63). Među tim utvrđenjima svojom čvrstinom i odbrambenim kapacitetima naročito se isticala tvrđava Vrbanj, smještena na vrhu kumborskog rta, gdje je moreuz prema Luštici najuži (Isto: 63). Tvrđavu Vrbanj gradio je Hasan-paša Hercegovački sa dvije hiljade ljudi – majstora i argata. Budući da je tvrđava imala izuzetno dobar strateški položaj – jer je svojim topovima u svakom trenutku mogla spriječiti prolaz neprijateljskog brodovlja ka unutrašnjem zalivu Boke – peraški, kotorski i dobrotski brodovi bili su paralisani i prisiljeni da ostanu u unutarnjem zalivu, što je zadalo veliki udarac peraško-dobrotsko-kotorskoj i mletačkoj trgovini (Isto: 63). Stoga su Mlečani odlučili da unište ovo utvrđenje.

„Senat je naredio generalnom providuru Jakovu Foskariniju da topovima s mora do temelja sruši tvrđavu Vrbanj i da s te opasne tačke protjera neprijatelja. Foskarini je ovaj opasan zadatak povjerio vanrednom providuru Jakovu Sorancu, koji je, angažujući poznate vojne stručnjake, stigao u Boku s Krfa sa dvadeset dva veća i šest manjih brodova i četiri hiljade ratnika. Njima su se pridružile četiri galije iz flote kapetana Jadrana. Mlečani su uspjeli da iskrcaju veliki dio vojske sa zapadne strane tvrđave, kako opsjednutom Vrbanju ne bi mogla priteći u pomoć turska vojska iz Herceg-Novog. Uprkos artiljerijskoj paljbi iz tvrđave, Soranco je uspio da sa osamnaest

brodova prođe ispred tvrđave i opkoli je s kopna i mora“

(Lalošević 2007: 67).

Mletačka vojska uspjela je da topovima teško oštetiti zidove tvrđave, a potom i da prodre u nju; tvrđava Vrbanj srušena je januara 1573. godine (Isto: 67–68). Iz ovog istorijskog ekskursa moglo bi se naizgled zaključiti da hipoteza o porijeklu toponima *Kumbor*, koju smo predstavili na početku ovog rada, a koju zastupaju pojedini autori i brojni laici, ima i smisla i realno uorište – da bi toponim *Kumbor* zaista mogao poticati od turcizma *kumbara* 'top'. Dvije stvari mogle bi govoriti u prilog ovoj hipotezi: a) hronologija, tj. (relativno) kasna pisana potvrda toponima *Kumbor* – zabilježen *nakon* izgradnje tvrđave Vrbanj na prostoru današnjeg Kumbora, i b) potencijalna asocijacija lokalnog stanovništva na topove (kumbare) postavljene na toj tvrđavi, što je možda uslovalo da toponim bude izveden iz pomenute riječi. Ipak, postoje tri ozbiljna razloga koji onemogućavaju prihvatanje teorije o nastanku toponima *Kumbor* iz lekseme *kumbara*: a) fonetske prirode – *kumbara* ne može fonetskim putem dati *Kumbor*. Čak i ako bismo pretpostavili da je finalno *-a* otpalo (što u istorijskoj fonologiji govornog dijalekta područja Kumbora nije potvrđeno, a nije vjerovatna ni promjena gramatičkog roda imenice), krajem srednjeg vijeka kratko *a* više ne prelazi u *o*, pa *a* između *b* i *r* nije moglo dati *o*; u tom bi se slučaju očekivala glasovna forma **Kumbar*, a ne *Kumbor*; b) logičke prirode – ne može se razumno objasniti zašto bi lokalitet koji je već imao naziv – po tvrđavi slovenske provenijencije (*Vrbanj*) – u tako kratkom vremenskom periodu promijenio ime, i to asocijacijom na turski naziv za topove postavljene na toj tvrđavi; c) istorijskoleksikološke prirode – leksem *kumbàra* u pisanoj građi potvrđen je tek od XVIII stoljeća (RJA 1903: 777). Zbog svega navedenog hipotezu da je toponim *Kumbor* nastao od leksema *kumbara* moramo odbaciti kao neodrživu.

Prva od dvije hipoteze koje u ovom radu predlažemo jeste da toponim *Kumbor* vodi porijeklo od latinske riječi *canabae -ārum f. pl. kan-* [cf. Gk. *κῠναβος*] u značenju: 'a settlement of traders, time-expired soldiers, etc., close to a Roman camp or fortress' (OLD 1968:

263)³ uz dodatak – koji se dobija poslije fonološkog razvoja toga leksema od latinske, preko romanske do pra(južno)slovenske faze – slovenskog sufiksa *-orъ* koji, da tako kažemo, funkcioniše kao funkcionalni proširitelj te osnove. U uvodu smo konstatovali da je prostor današnjeg Kumbora u rimsko doba bio intenzivno naseljen, pa samim tim ni smisaoni aspekt leksema za koji pretpostavljamo da predstavlja osnovu toponima *Kumbor* nije upitan. Štaviše: bilo bi potpuno logično da se jedno manje naselje iz rimskog doba – naseljeno trgovcima, penzionisanim legionarima itd., možda smješteno uz neko utvrđenje – nazove upravo tako: označeno u latinskom jeziku markiranim apelativom *canabae*. Što se tiče fonetskog razvoja leksema *canabae* – od latinske, preko romanske do (pra)južnoslovenske faze – smatramo da se on odvijao na sljedeći način: *canabae* > **kanabe*⁴ > **kanbe* > **kanbē* > **kqbi* > **kqbъ* > **kqb-* > **kqb + -orъ* > **kqborъ*. Komentar: u fazi razvoja od latinskog do romanskog dešavaju se sljedeće tri glasovne promjene: a) najprije diftong *-ae* u nastavku nominativa plurala prelazi u otvoreno *ε*;⁵ b)

³ Kod Marevića nalazimo osnovni oblik ovog leksema u liku *canāba -ae* – dakle u formi nominativa singulara – sa istim značenjem kao u *Oksfordskom rječniku latinskog jezika* (Marević 2000: 381). Ako bismo u izvođenju pošli od osnovnog oblika ovog leksema kakvog nalazimo kod Marevića, tj. od nominativa jednine, onda bismo morali pribjeći ili Skokovom objašnjenju koje se bazira na metafoniji *ō > ū*. [Pomenuti jezikoslovac to objašnjenje iznosi u tumačenju porijekla toponomastičkog sufiksa *-in* < latinskog *-ona* – sufiksa koji je postojao u predrimskim toponimima (*Albona* > *Labin*, *Aenona* > *Nin*, *Scardona* > *Skradin*, *Salona* > *Solin* itd.): „Promjena *ō > y > i* nastala je iz lokativa *-ōnae* > vlat. *-one* > *-ūni*” (Skok 1971: 721)], ili objašnjenju da su Sloveni nominativ *canāba* percipirali kao genitiv singulara imenica muškog roda *-ō-* osnova, pa bi taj leksem ušao u sferu deklinacije pomenutih imenica.

⁴ Da je u nastavku nominativa plurala imenica *-ehz-* osnova latinske prve deklinacije bio diftong *ae* svjedoči nam Sihler u Sihler 1995: 271.

⁵ Otvoreno *e* ovdje grafijski markiramo kao *ε*. Tekavčić ga, pak, grafijski markira kao *ε* (Tekavčić 1970: 117). „U vulgarnolatinskom se monoftongiziraju i dvoglas *ae*, *au* [...] *ae* se možda još izgovaralo /ai/ u Cezarovo doba, budući da je u njegovo ime u germanski posuđeno kao **kaysar* > njem. *Kaiser* ‘car’. Na starolatinskim natpisima umjesto *ae* piše se *ai*, usp. *praidad* > *praeda* ‘od plijena’ > *praetor*. Neki lingvisti vjeruju da je *ai* prešlo u otvoreno /e/ još u 2. st. pr. Kr. (Blümel 1972, Sihler 1995). Na to možda upućuje pisanje *ae* umjesto *e* u grčkim posuđenicama poput *scaena* << gr. σκηνή ‘pozornica’. S druge strane, čini se da Varon (De lingua latina 5, 97, sredinom 1. st. pr. Kr.) smatra izgovor *ae* kao *e* dijalektizmom“ (Matasović 2010: 94). „Potvrde za monoftongaciju nalazimo i u pisanim spomenicima: već na pompejanskim natpisima piše se krivo *e* mjesto *ae*, a kasnije ta zamjena biva sve češća. Istovremeno se krivo piše i *ae* mjesto *e* /tzv. hiperkorektizam/, npr. *saedet* mjesto *sedet*, *timaeo* mjesto *timeo*, *aet* mjesto *et*, i sl. U daljnjem razvoju vokalskoga sistema vokal koji je nastao monoftongacijom diftonga /ae/ slijedi razvoj fonema /ε/ [...]“ (Tekavčić 1970: 117). “*Ae* and *oe*, however, became monophthongs at an early date, probably in the first century A. D.: *ae* became open /ε/, and *oe* became closed /e/” (Herman, Wright 2000: 31).

zatim to $\varepsilon > \epsilon$; ⁶ c) vokal *a* između sonanta *n* i suglasnika *b* gubi se u procesu sinkope intertonike.

„U trosložnim ili višesložnim riječima onaj slog koji nije neposredno uz glavni naglašeni slog nosi tzv. sporedni naglasak, a slog neposredno uz glavni naglasak nema u tom slučaju nikakva naglasaka. Takav se slog zove *intertonika* i može, naročito u brzom govoru, ispasti, a to se naziva *sinkopa*. Prema tome da li se intertonika nalazi ispred ili iza glavnoga naglasaka, razlikujemo *protoničku* intertoniku [...] i *postoničku* intertoniku. [...] Sinkopa intertonike, naročito postoničke, jedna je od najvažnijih pojava ne samo u svim romanskim jezicima nego i u latinskom“

(Tekavčić 1970: 119).

Slično:

„U vrlo različitim razdobljima latinsko-romanske jezične povijesti moglo je doći do sinkope samoglasnika između glavnoga i sporednoga naglasaka. Vjerojatno se radilo o alegro-izgovoru uz koji se često očuvao i potpuniji izgovor. Primjeri su za sinkopu: lat. *Melita* > rom. *Melta* > slav. **Mel'tu* > hrv. *Ml'et*, lat. *Colapis* > **Kolapi* > **Kolpi* > rom. **Kolpe* > slav. *Kul'pā* > hrv. *Kupa* [...] lat. **Curicum* > **Kuriku* > **Kurku* > rom. *Korku* > slav. **Kurku* > hrv. *Krk*, lat. *Muccurum* > **Mukkuru* > **Mukkru* > rom. *Mokkru* > slav. *Mukru* > hrv. *Ma.kār* [...] lat. *cirrula* > **kirrla* > rom. **kerrla* > slav. *kirla* > hrv. *kīrla* [...]“

(Holzer 2011: 22–23).

⁶ „U starosjedilačkome romanskome, kojim se govorilo na području današnje Hrvatske (a tu teritorijalnu odrednicu u ovom slučaju možemo proširiti i na prostor Boke Kotorske – dodatak je moj, M. A.), sljedeći su se samoglasnici stopili u zatvoreno ϵ : 1. kratko *i*; 2. dugo $\bar{e}$; 3. kratko *e* koje nije nositelj glavnoga naglasaka. To romansko ϵ , ako se nije produljilo promjenom opisanom u § IX (*Duljenje naglašenih samoglasnika u otvorenome slogu* – dodatak je moj, M. A.), reflektira se u slavenskome kao *i > ě*“ (Holzer 2011: 23). Smatramo da se finalno -e u *canabe* može podvesti pod ovu fonološku zakonitost, u smislu da je (vremenom) izgubilo obilježje *otvorenost*.

Što se tiče istorije glasovnih promjena od praslavenskog do savremenog s/h jezika, valja, najprije, notirati da je tautosilabičko *-on-* (iza suglasnika *k*, a ispred *b*) prešlo u *o* (Isto: 63–64), a onda je to *o* u procesu denazalizacije dalo *u* (Isto: 76–77). Zatvoreno *e* iz romanske faze razvoja ovog leksema prelazi u kratko *i*, a onda to kratko *i* > *o* (Isto: 59). Na taj način u pra(južno)slovenskom dobijamo oblik **kub_o*.

Možemo pretpostaviti da je pomenuti oblik – **kub_o* – Slovenima, možda iz razloga kratkoće kombinovane sa nemogućnošću da taj označitelj povežu sa nekim signifikatom u svom jeziku, djelovao kao (fonološki) nedostatan, pa je stoga došlo do njegovog proširenja sufiksom *-or_o*. U pitanju je praslavenski sufiks *-or_o*, pri čijem je izdvajanju u svojstvu morfološke jedinice te vrste polazna tačka bio rekonstruisani praslavenski leksikon. Ovaj metodološki postupak

“[...] enables us to distinguish between those patterns of word-formation that can be attributed to Proto-Slavic, from those that became productive in individual Slavic languages, often by parallel development. Thus it can be shown that some nominal suffixes, which are quite common in some languages, cannot be posited for Proto-Slavic, because they are not found in the reconstructed etyma. Moreover, this approach makes it possible to distinguish between the inherited meanings associated with particular suffixes from those meanings that developed in the separate histories of individual Slavic languages”

(Matasović 2014: 16–17).

U skladu s pomenutim Matasovićevim postavkama, možemo konstatovati da sufiks **-or_o* < **-ara-* (i **-ar_o* < *āra-*) spada u skupinu sufiksa koji se mogu vezati za period trajanja praslavenskog jezika, i da reflektuje tvorbeni model koji je postojao u praslavenskom jeziku. Matasović o sufiksu *-or_o* kaže sljedeće: “This is a rare suffix, found in only a handful of items, parallel to **-er_o*, **-era-*” (Matasović 2014: 154). Zatim navodi primjere leksema tvorenih ovim sufiksom: “PSl. *gōvor* ‘talk’ (OCS *govor_o*, Russ. *gōvor*, Croat. *gōvōr*, ESSJa VII: 76–7. The root is **gowH-* > Gr. *gōos* ‘weeping’, Skr. *jōgove* ‘call, invoke’, OHG *gi-kewen* ‘call’, IEW 403.; PSl. **stobor_o* ‘pole, pillar’ (ORuss.

coll. *stoborije* 'a row of pillars', Croat. arch. *stòbōr* 'courtyard', Vasmer III: 16), identical to Lith. *stābaras* 'dry wooden pole' (a loanword from Slavic?). From the same root as Goth. *stafs* 'stick'; Croat. dial. *smogor* 'splinter', Pol. dial. *smogorz* 'turf' may go back to **smogorjъ*, with the suffix **-orjъ* added to the root **smag-*, in ablaut with **smęg-* found in ORuss. *osmęgnuti* 'blacken', cf also ORuss. *smaga* 'fire', Lith. *smógos* 'thirst, dryness' (Kurkina 1992: 73). In Croat. dial. (Kajk.) *smògur* 'pine tree' we may have the suffix **-urъ*. The lengthened grade **-arъ (-rъ) < *-ār(j)a-* is found in PSl. **komarъ*, **komarъ* (CSl. *komarъ*, *komarъ*, Slov. *komár*, Gen. sg. *komárja*, Russ. *komár*, Cz. *komár*, ESSJa X: 169), from the root **kem-/ *kom-* (OPr. *camus* 'bumble bee', Lith. *kamānė* 'wild bee', Germ. *Hummel* 'bumble bee', IEW 556). It also appears to be attested in PSl. **košarъ*, **košara* 'sheep-fold, basket' (Russ. dial. *košára*, Cz. *košár* 'enclosure', Croat. *kòšara* 'basket', ESSJa XI: 183–186), which is clearly derived from **košъ* 'basket' (OCS *košъ*, Croat. *kòš*, Pol. *kosz* etc.)" (Matasović 2014: 154–155). Jedan broj leksema deriviranih sufiksom *-orъ* navodi i Vajan:

"Suffixe *-orŭ*. – En dehors de *vŭtorŭ* «deuxième», de *kotoryi* «lequel» et des nombres collectifs de la série de *četvoro*, on a l'adjectif: slavon. *matorŭ* et v. sl. *mater-* dans *materistvo* «vieillesse»; r. *materój* «grand, gros» et ukr. *máteryj* «avancé en âge», s.-cr. *mător* «vieux» et bulg. *mátor*, slov. *matôr* (v. tch. *matorný*): l'aspect est d'un dérivé thématique de l'athématique *mater-* «mère», comme *nestera* «nièce»; l'évolution du sens est semblable à celle de lat. *māleriēs* «matériau, matière», sur *māter* désignant la «branche mère» et le tronc de l'arbre. On doit avoir un adjectif **bręgorŭ* dans le moyen-bulgare *bręgoryę* «oiseaux de rivage», bulg. mod. *bregár* et s.-cr. *bregŭnica* «hirondelle de rivage». Les substantifs en *-orŭ* sont en vieux slave et dans les langues anciennes: v. sl. *avorŭ* dans l'adjectif *avorovŭ* «de platane» (§ 962), s.-cr. *javor* «érable», r. *javor* «platane, érable des montagnes», etc.: emprunt au germanique, v. h. a. *āhorn*, avec un remaniement en slave par étymologie

populaire sur le thème *av-* de *aviti* «manifester»; v. sl. *govorŭ* «bruit, rumeur», verbe *govoriti* [sic], r. *góvor* «le parler» et de même dans les autres langues (§ 818), sauf pol. *gwar* (§ 1128), sur thème **gu-*, *gov-*; slavon *kosorŭ* «faux», s.-cr. *kòsor*, etc. (§ 1119): sur *kosa* «faux», mais r. *kosýr* «couperet» (§ 1131) peut être sur *kosój* «(couteau) courbe»; v. sl. *mrakorŭ* «brouillard», ou *-ora*, dans un exemple d'Athanase, III, chap. 42, *vŭ mrakorě sŕšte* σκοτοδινιῶντες, élargissement de *mrakŭ*, cf. s.-cr. *tmòra* (§ 1125); slavon *stoborŭ* «colonne», *stoborije* (xie s.) «colonnade» (§ 925), s.-cr. dial. *stòbor* (*stòbor*) «enclos entouré de pieux», bulg. *stobór* «palissade, grille», et slov. *stebèr* «colonne» (§ 1115), et s.-cr. *stàbar* «tronc, arbre» variante de *stàblo*, qui souligne un parallélisme avec v. sl. *stìblo* «tige» (§ 1052); en baltique lit. *stābaras* «branche d'arbre sèche», sur *stābas* «poteau, colonne», *slébéli-s* «être raide», lette *stebs* «mât»; en germanique v. isl. *stafr* «bâton, poteau», v. h. a. *stabēn* «être raide»; slavon et v. r. *toporŭ* «hache», r. *topór*, gén. *toporá*, pol. *topór*, slov. *tôpor*, etc.: emprunt à un iranien **tapara-*, comme l'arménien *tapar*. Un autre emprunt est: v. sl. *mramorŭ* (J. Ex.) «marbre», r. *mrámor* et v. r. *moromorŭ*, etc., au grec μάρμαρος. Pour le slavon *lěvorŭ* «plante vénéneuse», c'est sûrement le grec ἐλλέφορος non traduit et altéré.

Dans les langues Slaves. – Peuvent être anciens aussi: slov. *búhor* «bulle d'eau», sur *bux-* «s'enfler» (§ 759), qui se retrouve dans tch. *bouchor*, dial. *bouchor*, comme variante de v. tch. *puchr* «fruit gâté» (§ 1115); tch. *hrachor* «gesse», s.-cr. *grāhor* «vesce, gesse», slov. *grāhor* (et *-ora*), élargissement de s.-cr. *grāh*, etc. «pois»; bl.-r. *mótor* «corde» et r. *motýr* «tringle» (§ 1131), sur r. *motát* «pelotonner»; et ukr. *motóryj* «habile» pour r. *motórnyj*, tch. *nemotorný* «maladroit»; tch. *sochor* «levier» comme r. dial. *sohír*

«étais du coutre de l'araire», élargissement de v. sl. *soha* «araire».

Isolément dans chaque langue slave, on a: pol. *ślepor* «pilon», élargissement de *stępa*, all. *Stampfe* (§ 764); – *komor* «moustique» pour *komarŭ* (§ 1128); – *znachor* «devin, guérisseur», du russe *znáhár'*, v. r. *znahorŭ* (§ 1126); tch. *bachor* «panse», voir *bachorŭ*; slov. *bódor* «piqûre»; *smogór* «loupe des arbres» et «bouton de chaleur», sur une variante *smog-* du thème *smag-* (§ 787); *sludôr* (gén. *-óra*) «sol peu profond»; *žlámbor* «creux dans un arbre, maladie du bois»; et *blâgôr* «vœu de bonheur», qui est la locution *blâgôr – blago že* (§ 16) «bonheur à» substantivée; la distinction est précaire en slovène entre le type sur *-or*, gén. *-ora* et le type mouillé *-or*, gén. *-orja* (§ 1126), et l'on a: *mrámor* «courtilière» et «scrofule», gén. *-ra*, et var. *brámor*, gén. *-rja*; *sivôr* «homme aux cheveux gris», et fém. *sivôra*, et *suhôr* «homme maigre», gén. *-rja*; s.-cr. *lâhor*, *lâhōr* «brise», et verbe *lahoriti*, sûrement sur le thème *lah-* de *lahk-*, d'où *lâk*, slov. *lâhk-*, v. sl. *lġgŭkŭ* «léger» (§ 986); *mŕmōr* «murmure», verbe *mŕmoriti*; *plijêvor* «ce qu'on sarcle, mauvaise herbe», sur *plijêv-*; *pŭhor* «cendre légère» (*pŭhati* «souffler»); *šŭškor* «feuillage sec» (*šŭškati* «bruire»); *žâmor* «murmure, bruissement», verbe *žâmoriti*; *žŭbor* «susurrement» et *žŭber*, verbe *žŭboriti* et *žŭberiti*, sur un thème expressif à variante *žup-* dans v. sl. (J. Ex.) *župeličŭ*, *župelica* «scarabée»; – *plijenor* «plongeon», oiseau, *tŭmor* «rocher», inexpliqués; *trâtor* «amarante», sans doute emprunt à ital. tartaro «tartre» et «lie-de-vin», désignant la couleur rouge pourpre de la fleur. En serbo-croate, *-orŭ*, *-or*, et *-orŭ*, *-orj-* (§ 1126), sont complètement confondus”

(Vaillant 1974: 647–649).

Bilo bi, dakle, u teorijskom smislu, sasvim moguće da je po istom tvorbenom modelu kao i leksemi *govor*, *stobor*, *mrakor*, *šŭškor*,

blagor (sasvim moguće i *logor*) itd. – dodavanjem sufiksa *-orъ* na tvorbenu osnovu različite gramatičke provenijencije – od osnove *kub-* izvedeno i *kuborъ*. Dodatna motivacija za kreaciju ovog toponima mogla je predstavljati i geografska blizina Kotora – toponima takođe izvedenog sufiksom *-orъ* od osnove *kot-* (v. Abović 2022: 19–35). Što se tiče umetanja sonanta *m* između vokala *u* i konsonanta *b*, ta pojava ne predstavlja problem za objašnjenje: postoji niz romanizama koji imaju dubletne forme – sa nazalom *m* (ili *n*) između vokala i suglasnika (najčešće ploziva), ali i bez njega. Tako nalazimo dubletne forme kao što su: *lumbarda* / *lubarda* (Tešić 2016: 170); *kunfin* / *kufin* (Isto: 159); *kumpar* / *kupar* (Isto: 156); *kantun* / *katun* (Isto: 124); *inkanat* / *ikanat* (Isto: 115); *bronzin* / *brozin* (Isto: 69) itd. Na sličan način i u okviru glasovnog lika **kubor* moglo je doći do naknadnog umetanja sonanta *m* između vokala i sljedećeg mu konsonanta, tim prije što je taj sljedeći konsonant – *b* – po mjestu tvorbe bilabijalni glas, čime se uspostavlja harmonija na temelju kriterija mjesta tvorbe.

Kad je morfološki aspekt u pitanju, na ovaj način kreiran toponim **kumborъ* bila bi imenica *-ō-* osnova muškog roda. Sa strukturno-genetske tačke gledišta pak, **kumborъ* je spoj strane – latinsko-romanske – osnove i domaćeg, slovenskog sufiksa. Takva kombinacija kod toponima na jadranskoj obali nije rijetka. Evo nekoliko primjera: *Mirište*, uvala i plaža u Boki Kotorskoj, nastalo od osnove latinskog / romanskog *mīrus* 'zid' (Marević 2000: 1989) > *myr-* > *mir-* i slavenskog sufiksa *-ište*. Pomenuti toponim u ovoj formi nastao je najvjerojatnije na temelju toga što se u blizini uvale nalazi praistorijska gradina; *Kāvčina*, otok Šolta (Marasović Alujević, Lozić Knezović 2014: 45), naziv za zemljište, nastao od osnove latinskog / romanskog *cava* 'šupljina; iskopina, iskop' (Marević 2000: 424) dodavanjem domaćeg augmentativnog sufiksa *-čina*; *Blitvišće*, otok Šolta (Marasović Alujević, Lozić Knezović 2014: 69), ime manjeg vrta, nastalo od apelativa *blitva* [< dalmatskog *bētūla* (Ligorio 2014: 86)] dodavanjem domaćeg sufiksa *-išće* (*-ište*); *Brnistrovo*, otok Drvenik, ime područja nad uvalom Bilin Dolac (Marasović Alujević, Lozić Knezović 2018: 19), izvedeno od *brnistra* 'vrsta mediteranske biljke, žuka' [< dalmatskog *genista* (Ligorio 2014: 143)] dodavanjem domaćeg sufiksa *-ovo* itd.

Na plauzibilnost ove hipoteze o porijeklu i smislu toponima *Kumbor* pozitivno utiče i argument komparativno-nominacione prirode. Nalazimo, npr. u b/c/h/s jeziku toponime izvedene od korijena *nasel-*: *Naselak* „[...] zabilježeno je ime jednome selu u nahiji zborničkoj u Srbiji, a M. Đ. Milićević knež. srb. 565 kaže, da toga sela više nema, t.j. opustjelo je“ (RJA 1914: 605); *Naseoce* „selo u Bosni u okružju sarajevskom“ (RJA 1914: 608); *Naseoci* „ime dvaju zaselaka u Bosni, jednoga u okružju sarajevskom, drugoga u tuzlanskom“ (Isto: 608). I apelativ *selo* potvrđen je kao toponim u nizu slučajeva (RJA 1955: 835), kao i toponimi izvedeni od korijena *sel-*: *Selova* „ime sela u topličkom okrugu u Srbiji“ (RJA 1955: 836); *Seoca*, nativ za nekoliko sela (RJA 1955: 854–855); *Seoce*, naziv za nekoliko sela (Isto: 855); *Seoci* „ime sela u jajačkom kotaru u Bosni“ (Isto: 855); *Seoča* „ime selu i mahali u visočkom kotaru u Bosni“ (Isto: 855); *Seočanica* „ime selu u Bosni“ (Isto: 855); *Seona*, naziv za nekoliko sela (Isto: 855); *Seonica*, naziv za nekoliko sela (Isto: 855). Konačno, samo nekih pedesetak kilometara zapadnije od Kumbora nalazi se mjesto čiji naziv i ulazi u istu semantičku sferu kao *Kumbor* i potiče iz istog istorijskog perioda. Riječ je, naravno, o Cavtatu – toponim koji vodi porijeklo od *Civitate(m)*, u nominativu singulara *civitas*, 'organizirana zajednica građana', 'grad (s pripadajućom okolicom)' (Marević 2000: 478).

Problem u vezi s ovom hipotezom je u stepenu vjerovatnoće pomenutog načina oformljenja ovog toponima budući da je tvorba sufiksom *-orъ* rijetka (premda ovaj sufiks ipak, veoma moguće, nalazimo i u derivaciji još jednog bokeljskog toponima – toponima *Kotor*, od osnove *kot-*). Drugi – i znatno veći – problem ove hipoteze jeste diskutabilnost postojanja fonoloških preduslova za vulgarnolatinsku intertoničku sinkopu u ovom konkretnom slučaju. Naime, posttonička sinkopa (*cánaba* > **cám̐ba*) nije potvrđena u dalmatoromanskim reliktima izvedenim iz latinskog *cánaba*. Naprotiv: nalazimo oblik *kònoba* kao kontinuant latinsko-romanskog *cánaba*, i to, između ostalog, i na području Boke Kotorske (Skok 1972: 32). Posttonička sinkopa ne javlja se ni u drugim bokeljskoromanskim toponimima s proparoksitoničnim akcentom – up., npr. **Cáttarum* (= γтч. τὰ Δεκάτερρα) > b/c/h/s *Kotor*. Zbog svega navedenog neophodno je nastaviti istraživanje i ponuditi drugu,

fonološki i etimološki prihvatljiviju hipotezu o porijeklu toponima *Kumbor*.

Druga hipoteza koju u ovom radu predlažemo kao mogući odgovor na pitanje porijekla i značenja toponima *Kumbor* – u onoj mjeri u kojoj se za bilo koju hipotezu uopšte može reći da predstavlja rješenje kada je riječ o proučavanju daleke prošlosti – jeste hipoteza da *Kumbor* vodi porijeklo od latinskog *campus* 'poljana, polje' (Marević 2000: 381). Dva su osnovna motiva za iznošenje ove hipoteze: a) prvi je postojanje, na otoku Rabu u Republici Hrvatskoj, Kumboru fonetski bliskog toponima *Kâmpor*. „Ojkonim *Kâmpor* potječe od vulgarnolatinskog plurala srednjega roda: *campora* (1229; *Campora*, Jir. II, 73). Taj obrazac deklinacije po tipu *tempus – tempora* prilično je star, jer se nalazi i u starotalijanskom i rumunjskom (usp. još *fundora*, *tectora*, *portora*). Toponimi *Kâmpor* i *Kâmpina* (brdo u Tinjarosi) u hrvatski jezik ušli su nakon X stoljeća, jer nisu proveli metatezu likvida“ (Šimunović 2005: 95);⁷ b) drugi poticaj je dovođenje u smisaonu vezu, od strane O. Ligorija – čija je notifikacija više-manje usputne prirode, u okviru njegovog objašnjenja porijekla jednog drugog leksema: leksema b/c/h/s *kabruč* od latinsko-romanskog *capd̄rūceu*, a povodom novijeg sloja plurala na -*ōra* (koji nalazimo i kod leksema *campus*) – toponima *Kampor* i *Kumbor* (Ligorio 2014: 97). Ligorio, međutim, tu svoju notifikaciju o smisaonoj vezi toponima *Kumbor* i *Kampor*, i o njihovom porijeklu od latinsko-romanskog *campus – campora* ne razrađuje detaljno i dublje, te, konačno, ne navodi nikakve precizne lingvističke dokaze u prilog njene istinitosti. Podstaknuti sa ova pomenuta dva poticajna razmišljanja, možemo, dakle, iznijeti pretpostavku da je toponim *Kumbor* nastao od vulgarnolatinske osnove zavisnih padeža imenice *campus* 'polje': *campor(i/e)*-. Kad je smisaoni aspekt ove hipoteze u pitanju, on apsolutno korespondira sa činjeničnim stanjem u vanlingvističkoj stvarnosti: teren na kojem se nalazi današnji Kumbor zaista je (bio) neka vrsta polja(ne). Što se tiče formalnog aspekta, smatramo da se fonološki razvoj od latinsko-romanske do

⁷ Up. i kod Skoka: „Ravnica uz Rab nosi čisto romanske nazive *Palit*, od lat. *palūdem* »močvara« [...] i *Kâmpor*, tal. *Campora*, romanski plural od lat. *campus* »polje«, stvoren prema latinskoj deklinaciji *tempus*, *tempora*. Ovakvu deklinaciju poznaje, pored staroga talijanskog, još i rumunjski jezik“ (Skok 1950: 57).

pra(južno)slovenske faze odvijao na sljedeći način: **campor(i/e)*- > **cambor(i/e)* > **kombor(i/e)* > **kqborь* > **kubor* > **kumbor*. Komentar: grupa *-am-* najprije je prešla u *-om-*; zatim je ta grupa *-om-* ispred konsonanta prešla u *q* (Holzer 2011: 63), da bi na kraju toga procesa *q* > *u* (Isto: 76–77). Nesinkopirano posttoničko latinsko *-or-* pravilno daje b/c/h/s *-or-*, npr. lat. *árborem* > b/c/h/s *járbol*. Izvjesnu nedoumicu predstavlja objašnjenje sonorizacije u latinsko-romanskoj fazi; ili, preciznije: prelaz *(m)p* > *(m)b* u okviru bokeljskoromanskog idioma. Poznato je da je sonorizacija bezvučnih ploziva (/p/, /t/, /k/) bitna vulgarnolatinska konsonantska promjena. Ono u čemu je problem, to je što sonorizacija nije imanentna bokeljskoj romanštini. “This (sonorizacija – dodatak je moj, M. A.) characterizes the Romance dialects north and west of the La Spezia–Rimini or Massa–Senigallia line: the Gallo-Italian, Gallo-Romance and Ibero-Romance dialects voiced their intervocalic plosives, while the central and southern Italian dialects, Romanian and the extinct Dalmatian language didn’t” (Gonda 2019: 61). Spoznaju sličnog sadržaja verbalizuje i Štoc, koji u sonorizaciju, pored intervokalnog ozvučavanja bezvučnih konsonanata, ubraja i slučajeve ozvučenja konsonanta *p* ispred likvida *r* i *l*:

“Sonorisierung von *p* zu *b* zwischen zwei Vokalen (oder zwischen Vokal und *r*) ist verhältnismäßig spät, nämlich erst vom Anfang des 5. Jh’s an, bezeugt.⁸ In der westlichen Romania einschließlich Norditaliens ist dieser vlat. Lautwandel – oder sind dessen weitere Ergebnisse – allgemein geworden: lat. *ripa* hat aprov. kat. pg. *riba*, sp. *riba* [b], nordit. rätorom. *riva*, afrz.

⁸ O hronologiji sonorizacije u vulgarnom latinskom detaljnije govori Vananen: “La chronologie de la sonorisation est difficile à établir, les attestations directes étant assez tardives et peu nombreuses [...] Les premiers exemples en date, isolés d’ailleurs, se rencontrent à Pompei: 5380 tridicum, 8830 tridici = triticum, tritici, [...] Viriodal (à côté de Viriotal, nom barbare); 1486 Pagatus (à côté de Pacatus), sujet à caution, 2400 Arpogra = Arpocrās, noms grecs (de fait, les sourdes grecques étaient souvent rendues en latin par des sonores, cf. gubernāre de κυβερνᾶν; App. Pr. 188 ‘plasta, non blasta’ de gr. πλστης). Autre exemple graphique isolé: [...] imudavit = immūtāvit? Les papyrus fournissent quelques cas relativement anciens: CPL 45 pecado, peccadis (antérieurs à 115), ibid. 237 audem (époque de Néron); P. Mich. 471, 14 e(x)pedivi = expetivi? [...] Les matériaux en question ne deviennent un peu abondants qu’à partir du V siècle. Du reste, les emprunts latins du germanique semblent indiquer que la sonorisation n’a pu s’accomplir, en Gaule tout au moins, avant le V siècle” (Väänänen 1981: 57).

rive ergeben. In lat. Texten der Merowingerzeit ist da un dort, aber nicht ausgesprochen häufig, *b* für *p* eingetreten. [...] Fmal. Beispiele für zwischenvokalisches *b* statt *p* finden wir bei Gregor von Tours: *manibulis*, in der Fredegarchronik: *occubavit*, in merow. Herrscherurkunden: *principibus* für *principibus*, *noncobantis* für *nuncupantes*, *subita* für *sopita* u.a.m., in Formularsammlungen: *stibulacione* (u.ä), *abicis*, *crebat* u.a.m., in langob. Gesetzestexten: *cabillos*, in der Lex Romana Curiensis: *recuberare* oder *cubiditate*, bei Ardeo: *perstrebebat*, usf. [...] Verbreitet ist die Sonorisierung, und dies teilweise über das FMA hinaus, bei gewissen Wörtern mit *p* vor den Liquidae *r* und *l*, so in *lebra* (vereinzelt: *libra*) für *lepra* einschließlich Ablg'en (vgl. it. *lébbra*) oder in *dublex/-us* für *duplex/-us* (vgl. frz. *double* DUPLU[M]) [...] Weitere Beispiele sind *Abrilis* für *Aprilis* (vgl. sp. *abril*, frz. *avril*), *cabra* für *capra* (vgl. aprov. kat., sp., pg. *cabra*) oder *subra* für *supra*"

(Stotz 1996: 243–244).

Ono što je najzanimljivije – i za nas najvažnije – jeste da Štoc navodi i primjere sonorizacije okluziva *p* iza nazalnog sonanta *m*: u pitanju je, dakle, isti fonološki kontekst sonorizacije kao u našem *campor(i/e)*: "Auch zwischen *m* und Vokal oder *l* steht häufig *b* für *p*, etwa in *ambulla* für *ampulla*, *ambutare* für *amputare*, *cunbanum* für *tympanum* oder *simblus* für *simplus* (*simplex*)" (Isto: 244). Pomenuti Gonda, međutim, navodi da, poslije perioda od I do III stoljeća AD, kada "[...] Salona, Venetia–Histria, Aquileia and Aquincum belong to the 'intensively desonorizing' group" (Gonda 2019: 64), u periodu od IV do VII stoljeća AD. "[...] Raetia, Dalmatia, which had a strong sonorizing tendency already in the previous period, and Venetia–Histria, which was strongly desonorizing previously, now lead in sonorization, while it remains a weak phenomenon in Salona [...] even weaker than it was in the 1st–3rd centuries [...]." Za razliku od Salone, navodi Gonda, "[...] the Dalmatian countryside is still the leading center of voicing the Latin consonants within the region" (Gonda

2019: 64). U poznoj antici i u periodu poznolatinskog jezika sonorizacija, dakle, zahvata i rimsku provinciju Dalmaciju, u okviru koje se nalazila i Boka Kotorska. O tome nam svjedoče i primjeri sonorizacije koje za rimsku provinciju Dalmaciju navodi Mihăescu: *adque; cumparabid; restituid; ud = ut*, napominjući da su svi pomenuti primjeri kasniji od II stoljeća AD (Mihăescu 1978: 196). U svom, pak, radu *Sul dalmatico meridionale* Muljačić donosi još nekoliko primjera sonorizacije, i to upravo sa područja Boke Kotorske: "Un simile effetto sonorizzante può essere originato anche dal fonema /r/, pure ridondantemente sonoro, se fra *kobartùo* e *cooperto:rium* supponiamo la forma di transizione **këprtù:lë* [...] L'oronimo *Subra* (Musić 1978: 82) è isolato e poco sicuro (proviene da *sup(e)ra*?). Per il passaggio di *t* in *d* il Musić conosce un solo esempio che però non è intervocalico (lat. *planta* > *plânda*, Isto: 82); LR (268) traduce questa voce con 'pianta', 'arbusto', 'grande forcata di fieno'. Sono noti fenomeni simili nei dialetti italiani meridionali e nulla ci indica l'origine labeatica di questo cambiamento. Per *sabûn* (LR 302) la spiegazione non mi soddisfa. Il sapone era nota ai tempi romani!" (Muljačić 2000: 337). Pomenute slučajeve sonorizacije Muljačić posmatra u kontekstu mogućnosti izdvajanja labeatskog kao trećeg dalmatoromanskog jezika, te zaključuje da on – baš kao i cjelokupan materijal koji navodi u radu – nisu dovoljni da se labeatski izdvoji kao poseban dalmatoromanski jezik (Isto: 339). No, bez obzira na to, navedeni primjeri svjedoče o tome da je sonorizacija bila aktivan proces u okviru bokeljskoromanskog idioma. Posebno je zanimljiv prelaz *planta* > *plânda* zato što dokazuje da se prelaz bezvučnog okluziva u zvučni u bokeljskoj romanštini realizovao i u poziciji iza nazala – slučaj koji imamo i u našem *campor(i/e)-*.

U jednom drugom svom radu Muljačić nudi zanimljiv pokušaj rješenja ovog problema. Odgovarajući na pitanje „da li hrvatski primjeri iz Kotora svjedoče o sustavnoj sonorizaciji u labeatskom“ (Muljačić 1998: 211), Muljačić – aludirajući na kotorske lekseme *nebûča* 'nećakinja' i *kobartùo*, *-ûla* '(debeli) pokrivač', kojima u Dubrovniku odgovaraju posuđenice *nëpuča* i *krpâtur*, a čiji su daleki su preci kasnolatinski likovi *nepotia* odnosno *copertorium* – kaže da „[...] u prvom slučaju postoji i suvremeni albanski labeatizam *mbësë* 'nećakinja'. Iz njega se dà zaključiti da su Albanci, koji su u srednjem

vijeku naučili labeatski kao L2, najvjerojatnije, zbog jačine vlastitog akcenta, reducirali protoničke samoglasnike u naučenim riječima. Zahvaljujući tom izgovoru 'all'albanese' konsonanti *n* i *p* stvorili su čudnu sekvencu u kojoj je, pod utjecajem narednog usnenog suglasnika, *n* labijaliziran u *m*. Kako su svi nazali (i likvidi) fonetski (dakle samo redundantno) zvučni, pod utjecajem toga nazala sljedeći konsonant *p* postao je zvučan, tj., dao je *b*. Nazočnost populacije s albanskim materinjim jezikom u Baru u srednjem vijeku nije upitna. Kako je Bar bio središte labeatskog jezika, kotorski su Hrvati mogli čuti prestižni **mbutja* (ili sl.), i posuditi ga kao *nebùča*“ (Isto: 211).

Nezavisno od (eventualnog) uticaja albanskog na labeatski u ovom fonološkom segmentu, iz svega što smo naveli s velikim stepenom vjerovatnoće možemo pretpostaviti da je u bokeljskom dalmatskom sonorizacija bila fonološka realnost i da je u pojedinim slučajevima nadilazila nivo bezvučnih konsonanata u samo intervokalnom položaju; prelaz **campor(i/e)- > *cambor(i/e)-* mogao bi biti primjer za to. Umetanje sonanta *m* između vokala *u* i konsonanta *b* objasnili smo u okviru (odbačene) hipoteze o postanku toponima *Kumbor* od lat. *canabae*. Ovdje ćemo ponoviti to objašnjenje: postoji niz romanizama koji imaju dubletne forme – sa nazalom *m* (ili *n*) ispred kojeg je vokal, a iza kojeg je suglasnik (najčešće ploviv) i bez njih. Tako nalazimo dubletne forme npr. *lumbarda / lubarda* (Tešić 2016: 170); *kunfin / kufin* (Isto: 159); *kumpar / kupar* (Isto: 156); *kantun / katun* (Isto: 124); *inkanat / ikanat* (Isto: 115); *bronzin / brozin* (Isto: 69) itd. Na sličan način i u okviru glasovnog lika **kubor* moglo je doći do naknadnog umetanja sonanta *m* između vokala i sljedećeg mu konsonanta, tim prije što je taj sljedeći konsonant po mjestu tvorbe bilabijalni glas, čime se uspostavlja harmonija na temelju kriterija mjesta tvorbe. Zaokružimo ovaj segment o formalnom aspektu porijekla toponima *Kumbor* od **campor(i/e)* jednom notifikacijom vezanom za uporednu hronologiju tog procesa u Boki Kotorskoj, sa jedne strane, i na otoku Rabu, sa druge: ako je ovdje predstavljeni fonološki razvoj ispravan, onda bi vulgarnolatinsko **campor-/ *cambor-* u govor Slovena koji su pristigli na prostor Boke ušlo ranije nego u govor rapskih Slovena, budući da glasovna grupa *-am-* ispred konsonanta prelazi u *-o-*, dok je u rapskom

Kâmpor ta glasovna grupa očuvana jer je glasovni zakon po kojem grupa *-am-* ispred konsonanta prelazi u *o* – već bio prestao važiti.

Valja nam sada uzeti u obzir i komparativno-nominacioni aspekt. On potvrđuje upravo iznetu hipotezu o porijeklu i smislu toponima *Kumbor*. Jer, toponimi od korijena *polj-* nisu rijetkost; naprotiv. O tome svjedoči niz primjera iz b/c/h/s jezika: *Poljača* „mahala u Hercegovini“ (RJA 1930: 632); *Poljače* „mahala u Bosni u okružju bañolučkom [...]“ (Isto: 632); *Poljanci* „tako se zove jedno selo u Slavoniji u županiji požeškoj [...] jedan gmat u Srbiji u okrugu rudničkom [...]“ (Isto: 632); *Poljani* „tako se zovu dvije mahale u Bosni i jedna u Hercegovini [...] selo u Crnoj Gori u Kućima [...] selo u Slavoniji u županiji zagrebačkoj [...]“ (Isto: 634); *Poljanica* „ime selima: selo u Bosni u okružju sarajevskom [...] tri sela u Hrvatskoj u županiji zagrebačkoj [...] selo u Srbiji u Vrañskoj Pćini“ (Isto: 635); *Poljanice* „selo u Bosni u okružju travničkom [...] selo u Srbiji u okrugu rudničkom“ (Isto: 635); *Poljanići* „mahala u Bosni u okružju sarajevskom“ (Isto: 635); *Poljanik* „zaselak u Ibru (u Srbiji)“ (Isto: 635); *Poljanka* „tako se zove neki zaselak u Hrvatskoj u županiji ličko-krbavskoj“ (Isto: 635); *Poljanska* „selo u Slavoniji u županiji požeškoj. [...] Spomiñe se g. 1702.“ (Isto: 635); *Poljanice* „mjesto u Crnoj Rijeci, t.j. u predjelu rijeke, koja se tako zove“ (Isto: 635); *Poljari* „selo i tri mahale u Bosni u okružju bañolučkom“ (Isto: 635); *Poljavnice* „selo u Bosni u okružju bañolučkom“ (Isto: 635); *Poljci* „dio sela Lađevaca u Srbiji u okrugu rudničkom“ (Isto: 636); *Poljčina* „seoce u Dalmaciji u kotaru kotorskom, zove se i Połana“ (Isto: 636); *Polje* (samostalno i združeno sa pridjevima), naziv za nekoliko sela i mjesta u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji (Isto: 638); *Poljica*, naziv za nekoliko manjih i većih mjesta u Dalmaciji i za jednu mahal u Bosni u okružju banjalučkom (Isto: 639); *Poljice* „nekoliko sela i mahala po Bosni i Hercegovini [...] nekoliko mañih i većih mjesta u Dalmaciji, u različnim kotarima [...] tri sela u Hrvatskoj u tri različne županije [...] katun u Drobnaku“ (Isto: 640); *Poljići* „mahala u Bosni u okružju tuzlanskom“ (Isto: 640); *Poljine* „selo u Bosni i Hercegovini u sarajevskom połu“ (Isto: 640); *Poljna* „selo u Srbiji u okrugu moravskom“ (Isto: 640).

Predložena hipoteza o porijeklu i značenju toponima *Kumbor* suočava se, međutim, s jednim zanimljivim izazovom. Riječ je o

istorijskoj posvjedočenosti ovog toponima u pisanim izvorima i na geografskim kartama. Sa stanovišta istorijske dokumentacije, toponim *Kumbor* javlja se, naime, relativno kasno. Tako se u jednoj povelji cara Dušana iz 1351. godine pominju Baošić, Bijela i Kruševica, ali ne i Kumbor: „[...] a сада сувише имъ дахъ за нихъ вѣроу и почтену слоужбоу у Баошле, Биелоу, Крушевицу со свѣми селами, мегами, правинами своими до риеке [...]” (*Monumenta serbica* 1858: 151). J. Đorđević, u svojoj knjizi o Dračevici i Riđanima sredinom XVI stoljeća,⁹ administrativnim jedinicama u okviru kojih je svojevremeno ulazio i Kumbor – knjizi utemeljenoj na podacima turskog popisa vlaških dažbina u hercegovačkom sandžaku iz godine 1540/1541. – za taj period ne navodi mjesto, pa, *eo ipso*, ni toponim *Kumbor*. Na prostoru današnjeg Kumbora navodi se toponim *Miočić* (Đorđević 1997: 18), današnji Miočević, koji je zapravo dio Kumbora. Međutim, 1664. godine čuveni turski putopisac Evlija Čelebija – koji 20. 4. 1664. kreće iz Beograda u Dubrovnik, a iz Dubrovnika, u maju 1664, dolazi na teritoriju današnje opštine Herceg Novi – pominje grad Kumbor.

„On [Kumbor – dodatak je moj, M. A.] leži na jednom rtu. To je važna tvrđava, koja je na jednu stranu mogla da tuče grad Novi, a na drugu stranu mogla je da tuče grad Kotor. Ali je neprijatelj pomoću neke varke i smicalice opsjeo grad Kumbor [u knjizi piše Kotor, ali, iz sadržajnog konteksta, jasno se uočava da je to štamparska greška i da treba da piše Kumbor – dodatak je moj, M. A.]. Smatrajući da će turski grad Kumbor njegovom gradu Kotoru zadati udarac i sprečavati lađe koje dolaze u Kotor i iz njega odlaze, neprijatelj je u doba vladavine Osmana II podmitio zlatom zorba-

⁹ „Dračevica i Riđani su sredinom XVI vijeka činili prostor koji je na jugu izlazio na more, na istoku se graničio sa Mletačkom republikom i Crnom Gorom, na zapadu sa Dubrovnikom, a na sjeveru s Banjanima i Nikšićima, nahijama hercegovačkog sandžaka. Nahija Dračevica obuhvatala je Novi, Risan, i četrdeset tri sela u zaleđu Herceg-Novog i Risna. S morske strane pružala se od Podostra na krajnjem jugu do Risna na sjeveroistoku. Na zapadu je krajnja tačka bio Prijevor, na sjeveru Krivošije, a na istoku Orahovac“ (Đorđević 1997: 17).

spahije, koji su otjerali posadu iz grada Kumbora u grad Novi, a grad Kumbor razorili i upropastili“

(Čelebija 1973: 435).

U fusnoti koja se odnosi na naslov poglavlja *Grad Kumbor* prof. Hazim Šabanović – prevodilac i pisac komentara za Čelebijin *Putopis* – kaže da u Čelebijinom originalu piše upravo *Kumbor* (Isto: 435). Dvadeset sedam godina kasnije venecijanski providur Dolfin iz Splita – dekretom od 7. 11. 1691. – naređuje glavarima sljedećih selâ sa teritorije današnje opštine Herceg Novi: Kameno, Prijevor, Mojdež, Sušćepan, Ratiševina, Mokrine, Brajkovina, Kruševica, Savina, Kutina, Žlijebi, Ublj, Podi i Topla (pominje se i Morinj, koji danas nije sastavni dio hercegovačke opštine) da se svi ljudi iz tih sela sposobni za oružje imaju najhitnije prijaviti komandi kompanije i stanici na Ublima (Zloković 1971: 13); Kumbor se u ovoj zapovijedi venecijanskog providura ne pominje. U venecijanskom katastru iz 1704. godine Kumbor se, međutim, pominje; u tom katastru za Kumbor daje se „[...] abecedni popis posjednika po vrstama zemljišta i detaljan prikaz članova obitelji po uzrastu i spolu te broj i vrsta domaćih životinja (*Catastico del territorio di Castel Novo*)“ (*Mletački katastar* 2019: 48). Konačno, u pomenu patrunâ, kapetanâ i brodovlasnikâ sa teritorije današnje hercegovačke opštine u periodu od 1720. do 1730. nalazi se, između ostalih, i patrun Nikola Milojević iz Kumbora.

Drugi aspekt posvjedočenosti toponima *Kumbor* odnosi se na njegovo bilježenje na geografskim kartama. U nastavku ćemo dati hronološki pregled grafijske fiksacije ovog toponima na kartama u rasponu od kraja XVII do polovine XIX stoljeća. Na crtežu Kotorskog zaliva, koji je 1684. godine izradio P. Koroneli, toponim Kumbor zabilježen je u glasovnom liku *Comburi* (Milović 1990: 18). Na topografskom crtežu Kotorskog zaliva istog P. Koronelija iz 1688. godine, Kumbor je također fiksiran u grafijskom liku *Comburi* (Isto: 20). Na pretisku iz 1833. godine jedne starije mletačke karte Kotorskog kanala iz 1700. godine, autora Đustinijana Emilija Albergetija, toponim Kumbor grafijski je fiksiran kao *Comburi* (Obad, Dokoza, Martinović 1999: 32). Na crtežu Kotorskog zaliva s Herceg Novim i Risnom Đovanija Grimanija iz 1701. godine, toponim

Kumbor nalazimo ponovo u grafijskom liku *Comburi* (Milović 1990: 17). Na novoj karti istočne Dalmacije P. Santinija iz 1780, toponim Kumbor fiksiran je, pak, u grafijskom liku *Combio* (Isto: 22). Na novoj topografskoj karti Boke Kotorske, Crne Gore i dijela Albanije Lodovika Furlaneta iz 1785. godine, toponim Kumbor grafijski je fiksiran kao *Kumbur* (Obad, Dokoza, Martinović 1999: 36). Na karti Dalmacije, grada Dubrovnika i Boke Kotorske inženjera Blansara iz 1811. godine, Kumbor je grafijski fiksiran kao *Comburi* (Isto: 47). Na karti Crne Gore – koja, međutim, obuhvata i, tada austrijsku, Boku Kotorsku – pukovnika austrijske vojske grofa Fedora de Karačaja iz 1838. godine, Kumbor je grafijski fiksiran kao *Comburi* (Isto: 54). I na karti A. Flodera iz 1840. godine, koja prikazuje namjenu površine na području Cavtata, Herceg Novog, Kotora i Budve, Kumbor je grafijski fiksiran kao *Comburi* (Isto: 57). Na karti, pak, koja prikazuje plan upravne podjele Kraljevine Dalmacije na kapetanije i okruge, sredinom XIX stoljeća, iz 1849. godine, toponim Kumbor fiksiran je opet kao *Comburi* (Isto: 56).¹⁰

Na osnovu dostupnih podataka možemo konstatovati da se fiksacija toponima Kumbor u pisanim izvorima može pratiti od polovine XVII stoljeća. U prilog našoj hipotezi o porijeklu i značenju ovog toponima može se pretpostaviti da je Kumbor jedan od onih naziva koji nesumnjivo postoji već duže vrijeme, ali je tokom stoljećâ i dugog istorijskog trajanja bio potiskivan – vjerovatno zbog toga što su neki drugi toponimi za isti prostor, iz različitih razloga, u određenim periodima posta(ja)li dominantniji. Takvih primjera ima. Tako već pomenuta J. Đorđević, govoreći o toponimu *Glavić*, koji danas ne postoji, saopštava sljedeće o selu Podi – selu sjeveroistočno od Herceg Novog, koje i danas postoji: „Glavić danas ne postoji, a nema ga ni krajem XVII vijeka u mletačkim popisima. Pominje se samo vinograd Glavić u Podima. Danas u Podima postoji zemlja Glavići. Zanimljivo je da je na kartu Kotorskog zaliva iz 1753. godine Glavić unesen kao samostalno selo, a da Poda uopšte nema (Đorđević 1997: 19–20; naglašavanje je moje – M. A.). Ili, govoreći o selu Kameno pored Herceg Novog, Đorđević navodi da „[...] u srednjem

¹⁰ Da ne bismo opterećivali rad nepotrebnim nagomilavanjem materijala, nećemo navoditi reprodukcije pomenutih geografskih karata. Svako ko želi može se, uvidom u izvore koje smo naveli, uvjeriti u istinitost podataka koje smo citirali.

vijeku u Dračevici nalazimo selo Vijeković, koje je ime dobilo po istoimenoj vlastelinskoj porodici iz ove župe. U XVI vijeku naziv Kameno potiskuje staro ime, a u popisu iz 1704. godine Vičević se i ne pominje. [...] U kasnijim popisima i danas nema ni traga starog imena“ (Isto: 20). Nešto slično J. Lasić navodi za splitsku gradsku četvrt *Brnik*: „[...] Ono što je zanimljivo za *Brnik* jest da je ime revitalizirano nedavno. Naime, prije nekoliko desetljeća ono je gotovo iščezlo, ali je produljenjem autobusne linije broj 18 te otvaranjem velikoga trgovačkoga centra vraćeno nekadašnje ime ovoj četvrti“ (Lasić 2023: 78). Sličnih primjera svakako bi se moglo navesti još.

Možda nešto slično možemo ustvrditi i za Kumbor: taj toponim svakako je postojao još od vremena dolaska Slovena na prostor Boke Kotorske, ali se vjerovatno koristio za nominaciju jednog (manjeg) dijela teritorije današnje teritorijalne jedinice koju „pokriva“ signans *Kumbor*, zato se u dokumentima i istorijskim izvorima čas pominje, čas ne pominje. Neki drugi načini nominacije cjeline ili makar dominantnog dijela prostora današnjeg Kumbora (Miočić, Miočević itd.) bili su kroz istoriju vjerovatno atraktivniji. Što se tiče grafijske fiksacije toponima Kumbor na geografskim kartama, od prve do koje smo mi mogli doći – one na Koronelijsvoj karti iz 1684. – Kumbor je najčešće fiksiran u grafijskom liku *Combure*. Na temelju toga moglo bi se posumnjati da je *Combure* možda i primarni glasovni lik ovog toponima, a *Kumbor* sekundarni; ako bi to bilo tačno, naša hipoteza o etimologiji toponima *Kumbor* bila bi potpuno obesmišljena. Smatramo, međutim, da je glasovni lik *Kumbor* ipak onaj primarni glasovni lik od kojeg treba poći u traganju za smislom i porijeklom ovog toponima. Zašto? Iz nekoliko razloga: a) putopisac Evlija Čelebija, kako smo vidjeli, 1664. – znači čitavih dvadeset godina prije prve Koronelijsve karte na kojoj je Kumbor fiksiran u grafijskom liku *Combure* – ovaj toponim izričito navodi baš tako – dakle u liku *Kumbor*; b) u fiksacijama toponima Kumbor na venecijanskim geografskim kartama nalazimo, kako smo vidjeli, i grafijske likove *Combio* i *Kumbur*; dokaz da bilježenje ovog toponima od strane ljudi kojima naš jezik nije bio maternji nije pouzdano; c) na Koronelijsvoj karti iz 1688. – u hronološkom pogledu drugoj po redu u nizu koji smo naveli – grafijske fiksacije i nekih drugih bokeljskih toponima ne odgovaraju njihovom današnjem izgovoru, npr. *Suturina* (Sutorina),

Opatauo (Opatovo), *Gradiostica* (Gradiošnica), *Cruscevice* (Kruševice) itd. Tradicija grafijske fiksacije Kumbora na neke druge načine, a ne u liku Kumbor (*Combur*, *Combor*, *Cumbur* itd.) bila je veoma duga, ali, paradoksalno, upravo u aktu kasnog dokidanja te tradicije možda i leži najubjedljiviji dokaz da je primarni glasovni lik ovog toponima *Kumbor*. Jer, 1. 7.1887. godine sveštenik Dimitrije Mustur, inače mještalin Kumbora, upisuje u matične knjige kumborske pravoslavne crkve umjesto grafijskog lika *Kombor* lik *Kumbor* (Vuković, Odalović 2014: 20). Svakako bi teško bilo poricati da neko ko je mještalin Kumbora nije – baš kao i njegovi sumještani generacijama unazad – najbolje znao kako se tačno izgovara naziv mjesta u kojem su rođeni i on i njegovi preci.

Toponim *Kumbor* – pod uslovom da je hipoteza o njegovom porijeklu i značenju od latinsko-romanskog *campus*, *campori(s)* tačna – predstavljao bi još jednu potvrdu u nizu o intenzivnoj naseljenosti šireg prostora Boke Kotorske u antičkom periodu, kao i o raznovrsnom, diferenciranom i organizovanom društvenom životu u Boki u tom periodu. Predložena etimologija ukazuje na zavidne mogućnosti etimološke rekonstrukcije da se – u sprezi s podacima iz arheologije i istorije – dopre do prvobitnog značenja određenog toponima i, *eo ipso*, baci dodatno svjetlo na društvenu i kulturnu istoriju nekog područja. S druge strane, međutim, nazire se i koliko je etimološko istraživanje toponimâ – kao, uostalom, i svako istraživanje koje zadire u daleku prošlost – praćeno teškoćama i nedoumicama, kako sa formalnog, fonetskog, tako i sa semantičkog aspekta pretpostavljenog etimona, te koliko je svako takvo istraživanje nužno (i nažalost, neumitno) u sjenci uslovnosti. Ipak, uprkos rezervama koje su neizbježne kada je riječ o ovakvoj vrsti istraživanja, smatramo da smo ovim radom, ako već ne sasvim riješili misteriju porijekla i značenja toponima *Kumbor*, onda makar, s jedne strane, nagovijestili moguće pravce budućeg istraživanja, a, s druge – još jednom ukazali na to uolikoj mjeri je prostor Boke Kotorske neiscrpno vrelo za raznovrsna naučna proučavanja.

Литература/References

Čelebija, Evlija. (1973). *Putopis*. [Travelogue]. Sarajevo: Izdavačko preduzeće „Veselin Masleša“. (In Serbian.)

- Dorđević, Jasmina. (1997). *Dračevica i Riđani sredinom XVI vijeka* [*Dračevica and Riđani in the Mid-16th Century*]. Beograd: Zadružbina Andrejević. (In Serbian.)
- Gonda, Attila. (2019). "Dialects of Vulgar Latin and the Dialectal Classification of the Alps-Danube-Adria Region". Budapest: *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*. Volume 59, Issue 1–4, p. 53–69.
- Herman, József. (2000). *Vulgar Latin*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- Holzer, Georg. (2011). *Glasovni razvoj hrvatskoga jezika*. [*Phonological Development of the Croatian Language*]. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Lalošević, Ilija. (2007). *Izdvojeni fortifikacioni punktovi na području Herceg-Novog*. [*Selected Fortification Points in the Area of Herceg Novi*]. Herceg-Novi: Boka, p. 59–80.
- Lasić, Josip. (2023). *Splitska hodonimija: Grad – četvrt – ulica*. [*Street Names in Split: City – Quarter – Street*]. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Ligorio, Orsat. (2014). *Problem leksičke stratifikacije u adrijatistici* (doktorski rad). [*The Problem of Lexical Stratification in Adriatic Studies*]. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Marasović Alujević, Marina; Lozić Knezović, Katarina. (2014). *Toponimija otoka Šolte*. [*Toponymy of the Island of Šolta*]. Split: Filozofski fakultet, Sveučilište u Splitu.
- Marasović Alujević, Marina; Lozić Knezović, Katarina. (2018). *Toponimija otoka Drvenika i Ploče*. [*Toponymy of the Islands of Drvenik and Ploča*]. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu.
- Marević, Jozo. (2000). *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, vol. I. [*Latin-Croatian Encyclopedic Dictionary*, Vol. I]. Velika Gorica, Zagreb: Marka, Matica hrvatska.
- Matasović, Ranko. (2010). *Kratka poredbenopovijesna gramatika latinskoga jezika*. [*A Concise Comparative-Historical Grammar of the Latin Language*]. Zagreb: Matica hrvatska.
- Matasović, Ranko. (2014). *Slavic Nominal-Word Formation*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Mihăescu, Haralambie. (1978). *Le langue latine dans le sud-est de l'Europe*. [*The Latin Language in Southeastern Europe*]. Bucuresti, Paris: Editura Acadmiei, Société d'édition "Les belles lettres".
- Mihaljević, Milan. (2002). *Slavenska poredbena gramatika*, 1. dio. [*Comparative Grammar of the Slavic Languages*, Part I]. Zagreb: Školska knjiga.

- Milović, Jevto. (1990). *Istorijsko-geografski atlas Crne Gore XVI–XX vijek. [Historical and Geographical Atlas of Montenegro (16th–20th Century)]*. Nikšić: Univerzitetska riječ. (In Serbian.)
- Mletački katastar – katastarske knjige 1597–1797. (1825). [Venetian Cadastre – Land Registry Books 1597–1797 (1825)]. 2019. Zadar: Državni arhiv u Zadru.
- Monumenta Serbica Spectantia Historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*. (1858). Miklosich, Franz (ed.). Viennae: Apud Guilelmum Braumüller.
- Muljačić, Žarko. (1998). „U kojim se zonama u sadašnjem trenutku smiju očekivati pomaci koji bi mogli doprinijeti boljem poznavanju 'dalmatskoga'?” [“In Which Zones Can We Currently Expect Progress Toward a Better Understanding of the 'Dalmatian' Language?”]. Zagreb: *Folia onomastica Croatica*, no. 7, p. 207–220.
- Muljačić, Žarko. (2000). *Das Dalmatische: Studien zu einer untergegangenen Sprache. [The Dalmatian Language: Studies on an Extinct Language]*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag.
- Nakićenović, Sava. (1913). *Boka: antropogeografska studija. [Boka: An Anthropogeographic Study.]*. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Srbije. (In Serbian.)
- Obad, Stijepo; Dokoza Serđo; Martinović Suzana. (1999). *Južne granice Dalmacije. [Southern Borders of Dalmatia]*. Zadar: Državni arhiv u Zadru.
- Oxford Latin Dictionary / OLD*. (1968). Oxford: Clarendon Press.
- Pušić, Ilija. (1969). *Arheološki lokaliteti i stanje arheološke nauke u Boki Kotorskoj. [Archaeological Sites and the State of Archaeological Research in the Bay of Kotor]*. Herceg-Novi: Boka, p. 7–23. (In Serbian.)
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika / RJA, svezak 23. [Dictionary of the Croatian or Serbian Language]*. 1903. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika / RJA, svezak 33. [Dictionary of the Croatian or Serbian Language]*. 1914. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika / RJA, svezak 45. [Dictionary of the Croatian or Serbian Language]*. 1930. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika / RJA, svezak 62. [Dictionary of the Croatian or Serbian Language]*. 1955. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Sihler, Andrew. (1995). *New Comparative Grammar of Greek and Latin*. New York, Oxford: Oxford University Press.

- Skok, Petar. (1950). *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima. Toponomastička ispitivanja*. [Slavic and Romance Elements on the Adriatic Islands: Toponymic Studies]. Zagreb: Jadranski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.
- Skok, Petar. (1971). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, vol. I. [Etymological Dictionary of the Croatian or Serbian Language, Vol. I]. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Skok, Petar. (1972). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, vol. II. [Etymological Dictionary of the Croatian or Serbian Language, Vol. II]. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Stotz, Peter. (1996). *Handbuch zur Lateinischen Sprache des Mittelalters: Lautlehre*. [Handbook of the Latin Language of the Middle Ages: Phonology]. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Šimunović, Petar. (2000). *Toponimija hrvatskoga jadranskog prostora*. [Toponymy of the Croatian Adriatic Region]. Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga.
- Tekavčić, Pavao. (1970). *Uvod u vulgarni latinitet*. [Introduction to Vulgar Latin]. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Tešić, Ana. (2016). *Romanizmi u narodnim govorima stare Crne Gore i Brda*. [Romance Loanwords in the Vernaculars of Old Montenegro and Brda]. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu (neobjavljena doktorska disertacija). (In Serbian.)
- Väänänen, Veiko. (1981). *Introduction au latin vulgaire*. [Introduction to Vulgar Latin]. Paris: Librairie Klincksieck.
- Vuković, Špiro; Odalović, Gligo. (2014). *Kumbor između istorije i sjećanja*. [Kumbor Between History and Memory]. Kumbor: autorsko izdanje.
- Zloković, Maksim. (1969). „Prilozi za istoriju pomorstva Kumbora“. [“Contributions to the Maritime History of Kumbor”]. Kotor: *Godišnjak Pomorskog muzeja*, p. 57–88. (In Serbian.)
- Zloković, Maksim. (1971). *Mletačka uprava u Herceg-Novom*. [Venetian Administration in Herceg Novi]. Herceg-Novi: Boka, p. 5–37. (In Serbian.)
- Vaillant, Andre. (1974). *Grammaire comparée des langues slaves, Tome IV: La formation des noms*. [Comparative Grammar of the Slavic Languages, Vol. IV: The Formation of Nouns]. Paris: Editions Klincksieck.